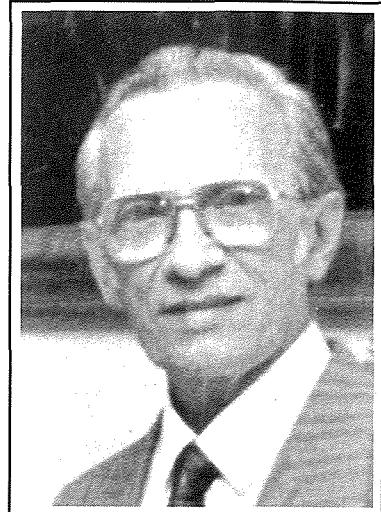

L-ISTORJA U L-ISTUDJU TAS-SANTI F'MALTA

GeV stampati miljuni ta' santi fid-dinja Kattolika u, billi l-kotra minnhom huma sbieħ. Hemm ħafna nies li jżommuhom jew jgħadduhom lil ġaddieħor, imma ma jarmuhomx. Bħalma jiġi fil-każ tal-kollezzjonisti tal-bolli, stampi, kartolini u kull haġa oħra li tiġġemma's-santi wkoll jistgħu jingħabru u jiġġemmgħu b'diversi modi. Santi jew xbihat devoti ilhom isiru sa minn meta bdiet is-sengħa ta' l-istampatur mijiet ta' snin ilu. Kienu jistampawhom minn inciżjonijiet għalhekk kieno joħorġu mingħajr kulur, imma f'xi kazi, għal min kien jista' jħallas, kieno jiġu mogħtijin il-kulur bl-idejn waħda waħda. Dan ma jfissix li hemm xi regola x'għandek issejjah sinta u x'tiddefinixxi bħala inkwadru; dawn il-kliem fi żmienna ġeneralment nużawhom biex nindikaw jekk ix-xbihat humiex żgħar jew imdaqqsin.

Guido Lanfranco

Ftit ta' l-istorja dwar is-santi f'Malta

Jissemmew dawn ix-xbihat fir-rapporti ta' l-inkwiżizzjoni, bħal eżempju fl-1562, meta wieħed li ġie mixli li kien eretiku weħel li jabjura jew jaġħmel dikjarazzjoni pubblika biex ġajtu kollha jilbes ġagħaqqa safra b'salib aħmar quddiem u wara, jibqa' internat id-dar, darbtejn fil-ġimgħa jsum ħobż u ilma għal seba' snin, iqerr kull xahar, jaqra l-uffizzju tal-mejtin u tal-Madonna, ma jeżerċitax il-professjoni tiegħi u sospiż mis-servizzi tal-knisja imma wkoll li fid-dar iż-żomm xbihat jew santi ta' Kristu u tal-Madonna. B'dik il-penitenza kien jaqbillu kieku ma kienx nisrani! Mixlijha fi snin oħrajn ukoll kieno ordnati jżommu santi d-dar. Fis-seklu tmintax, wara li saret il-Kontro-Riforma tal-Knisja, in-nies kieno mistennija li fid-dar ikollhom xi Kurċifiss u santi, u kien hemm min jirrapporta lil min ma kellux lill-inkwiżitur. Jidher li s-santi kieno tant importanti li kieno wkoll jitniżżlu mad-dota.

Passiġġieri fuq xi xprunara, komunitat użata bejn Malta u Sqallija fis-sekli sbatax u tmintax, kieno jżommu fuqhom xi santa għall-protezzjoni. Hafna mill-kwadri ta' l-ex voto (tal-wegħdi) juru maltempati fuq il-baħar, u jekk niflu ftit minnhom, bħal fil-knisja Tal-Herba, insibu passiġġier b'santa tal-Madonna f'idu, u Kapucċin jaġħmel l-istess f'inkwadru iehor. Kienet ukoll drawwa li waqt il-maltempati kieno jwaħħlu santa ma' l-arblu majjistru. Jidher li l-kaptani tal-galeri ta' żmien l-Ordni ta' San Ģwann kieno jgħorr magħħom santi u jixgħelu xemgħa quddiemhom. Jingħad li wara diżastru naval fl-1700, santi tal-Madonna tqassmu lill-kaptani tal-galeri biex ma jerġax jiġi l-istess.

Fis-seklu tmintax, l-Agostinjani kieno jqassmu santi u domni għat-tixrid tad-devozzjoni lejn il-Madonna tal-Bon Kunsill. Jidher li s-santi kieno l-aktar popolari. Sena wara sena kieno jgħibu eluf ta' santi minn Catania, għalkemm fl-1779 kieno stampaw 400 waħda f'Malta.

Santi stampati f'Malta kieno jistampawhom fl-istamperija ta' l-Ordni. Dawn kieno fil-maġġoranza tagħhom dwar il-Madonna, l-aktar tal-Bon Kunsill, tal-Kuncizzjoni, tal-Karmnu li kieno jitqassmu fil-festi flimkiem ma' domni, mill-ordnijiet reliġjużi u mill-fratellanzi tagħhom. L-Agostinjani, darba minnhom kieno ordnaw 1,400 minn Cartania. Interessanti ngħidu li l-fratellanza tal-Kuncizzjoni tal-Konventwali tal-Belt kieno jordnaw santi stampati fuq il-parċmina għall-festi tal-1759, 1763, 1768 u 1769, u l-Karmelitani kieno stampaw xi ftit fuq il-ħarir. Hawn Malta kien hawn iċ-ċensura totali fuq l-istampar, għalhekk ħadd ma kien jista' jistampa xejn qabel is-snini tletin tas-seklu dsatax meta spicċat iċ-ċensura stretta.

Kurżitajiet oħra

Hemm għadd ġmielu ta' santi lokali li fihom wieħed jista' jsib storja jew kurżitajiet popolari. Imsemmu biss ftit kemm naraw xi rridu ngħidu. Fl-1854 ħarġet id-domma ta' l-Immakulata Kunċizzjoni. Fl-1904 kien hawn ħafna ċelebrazzjonijiet biex ifakkru 1-50 sena tad-dikjarazzjoni ta' din id-domma. Fost oħrajn, il-fratellanza tal-Kuncizzjoni għand il-Franġiskani Konventwali tal-Belt stampaw santi li juru lill-Kuncizzjoni fuq il-

Port il-Kbir. Stampawhom għand il-Lega Eucharistica ta' Milan, bit-talba tal-Papa Piju X fuq wara, bit-Taljan u f'ohrajin bil-Malti. Dawn kienet tqassmu lill-benefatturi li kkontribwew għat-tluġi ta' statwa tal-Kunċizzjoni fuq il-faċċata tal-knisja ta' Santa Barbara l-Belt.

Waqt iż-żjara tiegħu f'Malta fl-1882 il-kardinal Lavigerie żar is-santwarju tal-Mellieħha u affaxxinah l-affresk tal-Madonna. Id-deċċieda li jibni knisja f'Kartaġni, La Goulette, fit-Tunesija u jieħu miegħu xbiha tal-Madonna tal-Mellieħha. Għalhekk kien imqabbad Giuseppe Calì biex ipinġihielu. Il-knisja tlestiet u kkonsagraha fl-1884. Ĝew stampati diversi santi li juru din ix-xbiha.

Sas-snин erbghin u ħamsin tas-seklu li għaddha t-tfal li jattendu d-duttrina fl-oratorju tas-Sależjani Tas-Sliema kien ikollna tessera (it-tfal jgħidulha testra) li fuqha kien jiġi ttimbrat il-boll għal min jattendi għad-duttrina u laqqgħat oħra. Hafna kienet jżommu din it-tessera bejn żewġ kartuniet li jinfethu biż-żigarelli msallbin minn waħda għall-oħra; fuq ġewwa u fuq barra kienet jistgħu jinżammu s-santi taħt iż-żigarelli, generalment ta' Dun Bosco u ta' Marija Awżiljatrici.

L-aktar mill-1920 l-quddiem Patri Manwel Ebejer minn Haż-Żebbuġ, Frangiskan Konventwali saħħaħ il-kampanja li kien beda jagħmel biex ixerred id-devozzjoni lejn il-Madonna tas-Saħħa li għandhom ir-Rabat ta' l-Imdina. Stampa eluf ta' santi bix-xbiha tagħha, ftit minnhom juru wkoll il-knisja u xi marid f'sodda max-xbiha tal-Madonna tas-Saħħa.

Kien hemm drawwa u milli jidher għadha sseħħi li fil-Mosta, dawk li jkunu se jerfġu fil-vari tal-Ğimġha l-Kbira, jingħataw santa li turi l-vara tagħhom b'talba apposta stampata fuq wara.

Kemmxejn kommoventi wieħed jista' jsemmi li wħud minn dawk li kienet kundannati għall-forka kienet jingħataw permess biex, jekk iridu, lejlet il-jum tad-destin, jiktbu messaġġ fuq wara ta' ftit santi, li generalment juru l-Kurċifiss jew lid-Duluri, biex jitqassmu lil xi nies ībieb jew tal-familja. Wieħed minn dawn kien Nazzarenu Abela fi Frar tal-1927; waħda mis-santi kitibha għaċ-ċief war-den li fiha kitiblu li mis-sema se jitlob għalih.

Oħra m'hix tas-soltu hija santa tal-1969 li fuq wara għandha dikjarazzjoni ta' mara biex tkħassar kalunja li hi kienet qalet dwar certu qassis. Kienet drawwa sa mill-inkwiżizzjoni li min jammetti li qal gideb kontra xi ħadd kien jiġi mgieghel jagħmel dikjarazzjoni pubblikament fil-knisja, bħalma rajna f'każ minnhom aktar qabel.

Hemm ħafna santi ta' qaddisin protetturi li jitqassmu bħala ringrazzjament wara li tkun saret xi weghħda. Qaddisin protetturi jew li jħarsuna hemm għadd ġmielu, għalhekk hawn ma nistgħux niddiskutuhom fit-tul. Biex inkunu semmejna wħud minnhom, infakkru li hemm min iżomm santa ta' San Baskal Baylon. Għalkemm dan hu magħruf bħala patrun tal-fratellanzi tas-Sagreement il-Maltin kellhom drawwa li jitolbuh biex iqajjimhom fil-ħin, bħaq-tfal ta' l-iskola biex ma jaslux tard. Imma wkoll kienet jagħmlulu weghħdiet biex l-ommijiet iwelldu fiż-żmien mistenni u ma jtawlux. Din tal-ħin żviluppat għax jgħidu li dan il-qaddis żamm id-data ta' mewtu kif ipprevediha hu.

Santa oħra interessanti hi dik tal-Beata Imelda Lambertini. Id-devozzjoni lejn din it-tfajla mexxewha d-Dumnikani. Billi kienet ckejkna ma setgħetx titqarben imma tant xtaqet titqarben li l-Ostja taret għal għandha. Għalhekk id-dumnikani kienet jiġi t-tfal għall-ewwel tħarrabina taħt il-protezzjoni tagħha u minbarra domni ta' sħubija kienet jqassmulhom santi tagħha.

Hemm għadd kbir ta' santi oħra u wieħed jibqa' mistagħġeb kemm intenzjonijiet u titoli wieħed jista' jsib stampati fuq wara.

Klassifikazzjoni

Hemm min iżomm is-santi kollha bla distinzjoni u mingħajr skop speċjali, haġa li fiha nfiska hija sabiħa u ta' interess generali. Imma min jinteressawh bis-serjetà għandu juža xi sistema logika biex dawn ifissru xi haġa aktar minn semplicei stampi. Nistgħu naqsmuhom f'diversi kategoriji:

(1) **Santi barranin** Dawn ma jkollhom ebda konnessjoni ma' Malta. Nistgħu inżommuhom f'settijiet skond id-daqs, pizzi jew bordura, jew skond il-pajjiż ta' l-origini. Nistgħu niġbruhom skond it-tema, jiġifieri skond is-suġġetti li jirrappreżentaw, bħal Marjani, Ġużeppi, qaddisin martri, papiet, kommemorazzjonijiet ta' okkażjonijiet, devozzjonijiet, bir-relikwi primarji jew sekondarji mwahħħlin magħhom, tal-bizzilla u klassifikazzjoni ta' suġġetti oħra li tista' timmagħiġna.

(2) **Santi ta' interess għall-Maltin** Meta ngħidu santi Maltin, mhux bilfors irridu nirreferu għal dawk li ġew manifatturati u stampati għal kollex lokalment. Għalkemm insibu ħafna minnhom, hemm eluf ta' santi li jiġi stampati barra minn Malta li jaslu bin-naħha ta' wara vojta mingħajr

kliem biex jistgħu jiġu stampati f'Malta u Għawdex skond bżonnijiet lokali. Is-santi b'suġġett konness ma' Malta jew ta' interessa marbut mal-Maltin għalhekk jistgħu jkunu stampati barra 'jew f'Malta, bil-Malti jew b'ilsien barrani, imma xorta nistgħu wkoll naqsmuhom f'diversi kategoriji bħalma rajna fil-każ ta' dawk għal kollox barranin. Imma billi f'Malta m'hawnx ditti li jiproduċu settijiet ta' santi fuq l-istess linji ta' dawk barranin nużaw klassifikazzjoni fit diversa u addattata għalina. Sistema konvenjenti tista' tkun dik li biha niggruppjaw is-santi fi tliet taqsimiet:

TaqSIMA A Interess generali (i) Kwadri u statwi titulari u oħrajn f'diversi knejjes, kappelli u istituzzjonijiet oħra, (ii) Erwieħ tajba u beati Maltin, eċċ. (iii) devozzjonijiet bħal Rużarju, Ewkaristija, Passjoni, Bambin Ģesù, Milied, talb għal diversi okkażjonijiet u ħinijiet tal-jum, weghdiet, mard, eċċ. (iv) tal-Cafe Franc settijiet li kienu jinsabu fil-pakketti taċ-ċikwejra.

TaqSIMA B Tifkiriet. Is-santi ta' tifkira huma mill-aktar interessanti għal min iġemmagħhom bi skop ta' studju u mhux sempliċiment bħala kollezzjoni.

Għalkemm hija haġa tajba li s-santi jinżammu bħala kollezzjoni jew fil-ktieb tal-knisja u wkoll fuq xkaffa devozzjonal fid-dar jew fuq il-post tax-xogħol, hija haġa wisq aktar utli u interessanti jekk inżommuhom aktar għall-kitba li jkollhom stampata fuq wara milli għall-istampa u aktar biex nistudjaw aspetti ta' l-istorja soċċali u kultura ta' għżejtna milli biex inharsu lejhom biss. Santi ta' tifkira nistgħu nikklassifikawhom fi tliet grupp:

(i) *Tifkriet privati jew personali* bħal tal-mejtin; ordinazzjoni ta' patrijet u qassisin; l-ewwel quddiesa; żwigijiet; l-ewwel tqarbina; grizma ta' l-isqof; pussess ta' kappillani, kanonċi u oħrajn; irtirar mix-xogħol, studenti lill-ghalliema, eċċ. Hemm min iħobb jiġbor santi tal-mejtin ta' certi bliet u rhula jew oħrajn ta' interessa partikolari, bħal dawk ta' min kien kundannat għall-mewt, ta' vittmi ta' tragedji jew qtil, personalitajiet politici, nies twajba b'reputazzjoni qaddisa, u diversi oħrajn.

Santi tal-mejtin bħal dawn ma jkollhom dejjem x'kienu jew kif mietu, għalhekk min iġemmagħhom għandu jikteb magħhom noti dwarhom biex meta jiġu f'idejn studjużi oħra, dawn ikunu jfissru xi haġa aktar. Xi drabi nsibu li l-kitba kienet issir bl-idejn minflok stampata, forsi għax dak li jkun irid iqassam ftit lil ta' madwaru biss. Minbarra li kien hemm santi stampati li jfakkru individwi li mietu taħt kundanna għall-mewt, kien hemm oħrajn, limitati ħafna fl-ghadd, li kien jiktibhom l-ikkundannat stess lejlet it-tnejħi tiegħu. Is-santi kollha li jfakkru avvenimenti personali jitqassmu lill-qrabu u lill-ħbieb fi żmien l-okkażjoni msemmija biex jinżammu rikordju. Is-santi tal-preċett u tal-grizma jkunu differenti u separati minn dawk li jinħarġu bħala certifikat, li jkunu ta' daqs kbir. Minbarra dawn is-santi tal-preċett kbar u żgħar li qed insemmu, is-soċjetajiet tad-duttrina ta' San Ģakbu, ta' Santu Rokku tal-Belt, u oħrajn, kienu jqassmu wkoll santi lit-tfal li jispiċċaw il-kors tagħhom li fuq wara jkollhom miktub isimhom u kitba oħra li tiċċertifika li jistgħu jersqu għall-ewwel tqarbina. Kemm-il darba niltaqqgħu ma' qassisin u patrijet li jżommu s-santa ta' l-ewwel quddiesa, ta' ordinazzjoni u ta' anniversarji tagħhom fi gwarniċi dekorati bil-fjuri u rakkmu, bl-antaċċoli, ganutell u tiżżejjen ieħor u jdendluhom rikordju dejjiemi f'post prominenti fil-kamra, b'hekk ma jintilfux maż-żmien.

(ii) *Tifkriet fuq bazi ta' organizzazzjonijiet* Santi mahruġin minn għaqdiet, fratellanzi, soċjetajiet, kazini, istituzzjonijiet, skejjel, ordnijiet reliġjużi, parrocċi li jfakkru t-twaqqif tagħhom jew avvenimenti li jkunu importanti għalihom.

(iii) *Tifkriet nazzjonali*, bħal kungressi, sena mqaddsa, sena marjana, nawfraqju ta' San Pawl, eċċ. TaqSIMA C Suġġetti oħra Dawk li ma jidħlux fit-taqsimiet l-oħra għax ta' karattru speċjali.

Sa nofs is-seklu għoxrin is-santi kienu haġa apprezzata ħafna, u lit-tfal kienu jtuhom is-santi jekk joqogħdu bravi fl-iskola, fid-duttrina u okkażjonijiet oħra. Kien hemm bosta tfal, imma daqstant ieħor kbar li jġemmgħu is-santi. Għadna nsibu santi kemm irridu, imma bil-ħafna aljenazzjonijiet li t-tfal t'issa għandhom li qabel ma kellniex u bil-ħajja mgħaġġġla u varjata, naqas ħafna l-interess fis-santi. Imma jekk is-santi nzommuhom jew nghadduhom lil haddieħor, fihom tibqa' miżmuma parti mill-istorja soċċali tagħna, għalhekk huma aspett ieħor tal-wirt kulturali.

L-illustrazzjoni li gejjin juru għażla ta' ffit titoli stampati fuq wara tas-santi biex napprezzaw il-varjetà tagħhom fil-paġna li jmiss.